

Ольга Дмитрук
(Рівне)

ГЕОГРАФІЧНИЙ ЧИННИК У КОНСТРУЮВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГЕРОЇВ У ТВОРЧОСТІ ЮРІЯ КОСАЧА

У статті описано прояви національної ідентичності героїв творів Юрія Косача та вплив на них географічного фактора. Зосереджено увагу на номінаціях елементів структурної опозиційної пари “батьківщина – чужина”. Проаналізовано символи емігрантства (зокрема, мотив мандрів).

Ключові слова: національна ідентичність, емігрант, опозиційна пара “батьківщина – чужина”, мотив мандрів.

В статье описаны проявления национальной идентичности героев творчества Юрия Косача и влияние на них географического фактора. Внимание акцентируется на номинациях элементов структурной оппозиционной пары “родина – чужбина”. Автор также анализирует символы эмигрантства, одним из которых является мотив странствий.

Ключевые слова: национальная идентичность, эмигрант, оппозиционная пара “родина – чужбина”, мотив странствий.

The author describes national identity of Yurii Kosach's heroes' and influence of geographical factor on it. She also concentrates on the nominations of elements of structural oppositional pair “motherland – foreign land”, analyses emigratory symbols (wandering motive is one of them).

Key words: national identity, emigrant, oppositional pair “motherland – foreign land”, wandering motive.

Юрій Косач – племінник Лесі Українки, письменник, що більшу частину свого життя провів на еміграції: осіло жив у Німеччині в таборі Ді-Пі, а потім до кінця життя у США. І там, і там був активним учасником культурного життя: разом із однодумцями створив Мистецький Український Рух (1945 – 1948 рр.) у Німеччині, а у США заснував аналог цієї організації під назвою “Слово”. Редагував журнал “За синім океаном”. Незважаючи на це, Ю. Косач мав досить склад-

ні стосунки з митцями діаспори. Так, Юрій Шерех згадує, наскільки важко було з ним працювати: письменник страждав від манії переслідування, часто міняв свою думку. Відомий теоретик націоналізму і редактор “ЛНВ” Дмитро Донцов різко критикував і твори письменника, і його поведінку. Непрості стосунки склалися у Ю.Косача і з мистецьким середовищем США, особливо з поетами Нью-Йоркської групи. Проте все це не применшує заслуг автора, який був поетом, прозаїком, драматургом, літературним критиком, перед українською літературою. І не випадково герої творів письменника в основному емігранти, а національна ідентичність – ключова проблема текстів.

У дослідженні проблеми національної ідентичності спиратимось на роботи таких учених, як Ентоні Сміт та Лія Грінфелд. Так, Е. Сміт вважає, що прив’язаність до батьківщини – місця проживання роду (як і взагалі наявність сталого місця проживання) – є однією з ознак сформованості етносу. Мета статті – описати прояви національної ідентичності персонажів, залучивши до опису географічний фактор. Герої ставляться автором у ситуацію невизначеності, межовості: вони покидають Батьківщину, а на чужині не приживаються. Тож і національна ідентичність зазнає сутнісних змін: в одних випадках – розщеплення, чи радше роздвоєння, в інших навпаки – більшого увиразнення чи навіть цілісності, вищого рівня усвідомленості. Зауважу, що під словом “географія” розумітиму територію включно з населеними пунктами і природу, а також підсоння (матеріальний простір селянина, за Ю. Липою). Предмет аналізу – оповідання збірки “Лиха доля в Маракайбо”.

Збірка “Лиха доля в Маракайбо” містить три оповідання, пов’язаних спільним типом героя-емігранта – заробітчанина. Це “Стопа кондотьєра”, “Ганнуся”, “Старий”. Автор зосереджується на класовому статусі героїв та на пов’язаній із цим залученості їх у колонізаційний процес, який і визначає їх поведінку. Про власне національну приналежність прямо не говориться. Усі герої оповідань об’єднані спільним місцем проживання і роботи. Це – чужина, не-Батьківщина, а саме – Америка (і Північна, й Латинська), куди вони виїхали заробити грошей. Однак образ рідної землі все ж залишається для них актуальним. Перебуваючи фізично на одному континенті, персонажі постійно звертаються думкою до Батьківщини, співвідносячи і порівнюючи з нею все, що відбувається в їхньому житті. Цікаво те, чому Юрій Косач обирає саме Америку. Звичайно, цей факт можна пояснити й біографією автора, який упродовж довгого періоду часу жив і

працював у США. Там він помер і похований. Історико-культурний підхід підкаже історичну ситуацію з масовою еміграцією селян з Європи до США у 1840 – 1915 рр. Варто, проте, залучити до аналізу дещо глибший підтекст. Америка й Україна (використовуватимемо цю назву українських територій, хоча такої держави в той час і не існувало) – два умовно протилежні кінці світу, розділені океанами. Країни не подібні ні географічно, ні в культурно і утворюють опозиційну пару і в прямому, і в символічному значеннях, що дозволяє схематизувати ці власні назви до “батьківщина – чужина”.

Досить часто опозиція “батьківщина – чужина” проявляє себе у діалогах. Характерна їх риса – те, що розмовляють переважно вихідці з одного краю. Тобто тема виявляється герметичною, доступною тільки колу вибраних, посвячених – здатних зрозуміти і розділити їх турботи.

Дискурсивний аналіз показує систему перифразів, утворених героями, до кожного елемента цієї пари, їх смислове наповнення – характеристики понять “Батьківщина” і “чужина”, розумінню ролі географічного чинника у виписуванні національної ідентичності героїв, що увиразнюється й уточнюється не тільки іншими мовними засобами, притаманними мовленню героїв, а й деякими сюжетними та позасюжетними елементами.

Так, наглядач із оповідання “Стопа кондотьєра” каже: “Ґрунт тут [в Америці – *О. Д.*] непоганий /.../ родить земля добре, хоч і не така чорна, як у нас, а ґноїти не треба /.../ Тіки народ тут лінивий, шляк би його трафив, і спека як у кузні. І за домом банно, як не кажи, – розпатякував він /.../ чужа сторона /.../ А служба, чи тут, чи там, однака. Коли б так хатинку собі завести, та садок який-небудь, та огородець, та квіти висаджувати чи в вазонах, чи просто біля хати...” [2, с. 57]. Чужина, отже, окреслюється нейтральним словом “тут”, що означає теперішнє місцезнаходження і не дає ніякої оцінки. Проте навіть відсутність будь-якої оцінки могла б означати байдужість, якби не подальша раптова констатація: “як не кажи /.../ чужа сторона”. Натомість Батьківщина, крім словосполучення “у нас”, отримує ще й назву “дім”, що відсилає до архетипу “родина” (українські архетипи ґрунтовно дослідив український філософ Сергій Кримський – автор) – одного з найважливіших для українців. Крім того, географічний характер має й інша частина монологу: йдеться про землю й підсоння загалом. Ґрунт і доглянуте обійстя зі своїми стандартними складовими (хата, садок, город, квіти) цілком укладаються в досить широке

поняття дому – українського дому. Помічасмо й позитивне забарвлення рідного, й негативне чужого, бажання перенести частинку рідного матеріального світу на чужу землю. Єдине, що об'єднує протилежні край-символи, це важке життя (однакова служба). Важливо зосередити увагу на тому, що цей монолог проголошує наглядач у тюрмі, який щодня мучить робітників, у тому числі своїх земляків, одному з яких і врешті відкриває душу. У Юрія Косача він виявляється наділений тугою за Батьківщиною і деякою солідарністю з іншими українцями: землякові-оповідачеві, з уст якого ми й чуємо історію, він пропонує порятунком від смерті: “Я це тобі лише як земляк землякові” [2, с. 59]. Слово “земляк”, так часто повторюване в тексті і оповідачем-в'язнем, і його наглядачем, має не лише спільний корінь зі словом “земля”, воно похідне від нього. Тобто на передній план в образі людей, які називають одне одного цим словом, виходить саме спільність території (географії), з якої походять знайомі. І виходить, що це й визначає винятковість їх ставлення одне до одного. Адже серед інших людей своєї категорії наглядач, як і в'язень, нічим до своєї зустрічі не відрізнялися. Тобто нібито асимілювалися, втратили свою унікальну ідентичність. Виходить, це відбулося лише на зовнішньому рівні. А “географічність” монологу назагал отримує найважливішу функцію – оприявнити факт існування національної, чи то пак унікальної, ідентичності героя-емігранта і тим самим довести свою першорядність.

Оповідання “Ганнуся” в основі свого сюжету має бесіду між оповідачем Джо, схильним до рефлексій про навколишній світ і своє місце в ньому, який тимчасово працює в барі, і повією Енн. З'ясовується, що вона емігрантка: розмовляють, хто звідки, не використовуючи, правда, власних назв. Чоловік теж немісцевий і, очевидно, українець. Про це прямо не мовиться, але в тексті є окремі деталі-натяки: легко відчитуванні алюзії на Т. Шевченка (“Мучуся, б'юся, але не каюся ніяк” [2, с. 63]), те, що називає Енн Ганнусею. Показовою є й така цитата: “Коли я відриваюся від книжки на хвилину, я вирішую, що завтра ж кину все це паскудство, і піду на захід, на захід, у поля, в ліси, між каньйони, в гори, і стоятиму на хайвеї – швидкісній дорозі з піднятим догори великим пальцем, буду проситись на стрічні автомобілі, і котрийсь таки напевно мене візьме, і я мчатиму через Арканзас, Арізону на захід, аж до Каліфорнії, і там, на березі Пасифіку, стану, і дивитимусь у далечінь, і знатиму, що там інший світ, а один уже за мною, такий невимовно сірий і задушливий” [2, с. 61]. “Сірий і задушливий” – це образи на рівні відчуттів: зоровий викликає в уяві

ототожнення з безбарвністю, монотонністю, інший – із дискомфортом, що заважає нормальному існуванню. Якщо Батьківщина інша порівняно з таким світом, то вона, виходить, яскравіша, “зручніша”.

Герой має дещо інший варіант національної ідентичності, уже не такий неусвідомлений: деталі-натяки на українськість можна було б уважати мимовільними, якби не те, що оповідач начитана людина, і те, що називає Енн Ганнусею, для якої протиставлення Батьківщини і чужини теж не залежне від волі. Крім того, у цитаті простежується мотив мандрів, про який ітиметься далі.

Чужину дівчина називає прямо: “Америка” і “край”, як власне і свою Батьківщину – теж “край”:

– Ах, що ти знаєш про порядне життя в Америці, Джо?! /.../

– /.../ Америка такий край, як і всюди!

– Ах, ти не знаєш, не знаєш, що це за край!” [2, с. 63]

Отже, не ці номінації, які повторюються і в подальшій розмові, відкривають читачеві її ставлення до кожного з елементів опозиційної пари, яку ми аналізуємо. Як і в попередньому оповіданні, образ чужини має негативне забарвлення, з образом Батьківщини асоціюється пісня: [Енн:] “Ти з якого краю, скажи або краще заспівай пісню” [2, с. 63]. Сміслові навантаження формується на синтаксичному і підтекстовому рівнях: зітхання-вигуки “ах”, повторення фраз (“не знаєш, не знаєш”), окличні речення можуть свідчити про внутрішню напругу, схвильованість, утому, викликані важким життям.

Сюжетну канву оповідання “Старий” теж складає розмова між земляками (вони себе так і називають). Бесідують про Батьківщину і життя на чужині. У контексті полілогу опозиційність розглядуваної пари зберігається. Батьківщина ототожнюється з домом: [Джордж:] “Як виїздив я з дому, з рідного села...” [2, с. 83]), своєю землею: “Нічого не хочу, тільки померти на своїй землі...” [2, с. 85] і, що не характерно для інших творів, старим краєм (далеким від теперішнього життя): [Джордж:] “Ось так і жінка моя, що зосталася в старому краю...” [2, с. 84]. У цьому оповіданні з’являються назви конкретних населених пунктів, з яких походять герої (Ланівці, Крем’янець, Кобрин у Білорусі, Снятин на Івано-Франківщині тощо), серед упізнаваних образів, пов’язаних із Батьківщиною, як і в оповіданні “Ганнуся” на перший план виходить пісня. Поняття “чужина” окреслюється власною назвою “Америка”, прислівником “тут” і багатофункціональними перифразами: „... в старому кварталі, закопченому й порепаному, як усе тут” [2, с. 82], “/.../ не один /.../ висох і зчерствів серед того каміння

у криці, в цьому камінному мішку, де нема ні дерева, ні соловейка” [2, с. 84]. Це не лише детальна характеристика природних умов континенту, порівняння його з іншими умовами, а висловлення внутрішньої відрази до чужої країни, в якій нема того рідного, від чого не відвикли за багато років. Новий перифраз “камінний мішок” – це, по суті, метафора, яка відсилає до значення ув’язненості, скутості.

Досі було проаналізовано лише номінативні ознаки образів “Батьківщина”, “чужина”. Однак досить важливим у цьому контексті видається і опис соціального статусу персонажів, які творять ці ознаки. У зв’язку з географічним аспектом унікальної ідентичності персонажів увиразнюється мотив мандрів – мандрів чужиною. А якщо взяти до уваги, що всі вони або селяни, або ж прості робітники і мають одну мету – заробити грошей, – то тема мандрів набуває українського забарвлення і може бути визначена як бурлакування: [Оповідач:] “Я приблизно знав тих людей, що співали. Це були бурлаки...” [2, с. 84]. Оповідач оповідання “Старий” в описі персонажів, яким він перериває їхню розмову, розповідає про мандри досить загально: “Це були бурлаки, що з них не один всю Америку пройшов від берега до берега...” [2, с. 84], а репліка Джорджа містить перелік місць, де він побував: “...Як я пробуджуся, бувало, чи в Калгарах, на високих горах, де ми тунелі пробивали, чи в Амбриджі...” [2, с. 85]. Оповідач з оповідання “Стопа кондотьєра” теж перелічує місця своєї роботи: “Пам’ятаєте, бив я в Парані гадюк /.../, вештався між льянерос у Венесуелі, працював на нафтових промислах у Маракайбо, але рвався до Канади...”. Натомість зустрічі земляків в оповіданнях “Старий”, “Ганнуся” відбуваються переважно у закритому просторі – брудних, задимлених барах, що є символом скутості, ув’язненості духу. Виходить, що фізичне тіло мандрує, працюючи, великими просторами, а дух не має свободи, бо хоча тут і ведуться розмови про рідний край, співаються пісні, – усе це залишається тільки тут, закритим. Бар можна ототожнити і з в’язницею: високі ідеї обговорюються серед непристойного оточення і в неохайному середовищі. Тож зі слів цих героїв образ Батьківщини постає чимось постійним, сталим, а образ чужини – змінним. Людина, яка не має пристановища у матеріальному світі, деформується і внутрішньо. Це призводить до змін у способі розуміння нею самої себе і навколишнього світу, свого і чужого. Так, наглядач з оповідання “Стопа кондотьєра” веде подвійне життя, має розщеплену національну ідентичність: серед чужинців поводитья як чужинець, серед своїх – як свій. Думки про Батьківщину, перш за все,

асоціюються з підсонням, яке можна відтворити і в Америці. Джордж з оповідання “Старий” при згадці про Батьківщину, думає про родину і молодість, співає (“І я збагнув, чому він іноді сюди заходив, в цей клятий салун: тільки тут він оживав разом із піснею, а це, може, не пісня була, а далека, літами замурована мрія” [2, с. 84]), однак висловлює й окремі міркування про народ, країну та її політичне становище. Сприймання своєї національності у Джорджа знаходиться на вищому щаблі усвідомленості, який вважається характерним не людям такого соціального статусу, а еліті, яка ототожнює себе з якоюсь національністю не за посередництва емоцій, пов’язаних із матеріальним світом, а через свідомість і розум. Цим, до речі, Юрій Косач спростовує думку Вокера Коннора про те, що ці люди не співвідносили себе з групами, визнаними пізніше за нації.

Проведене дослідження дає змогу зробити такі висновки:

1) географія бурлакування досить широка: Північна Америка (Канада, США), Латинська Америка (Венесуела, Бразилія);

2) під впливом географічного фактора національна ідентичність героїв-емігрантів деформується і в одних випадках сприяє вираженню, більшій цілісності, а в інших – розщепленню, роздвоєнню;

3) номінації понять в опозиційній парі “Батьківщина – чужина”, спогади та рефлексії про батьківщину і чужину подані в діалогах або внутрішніх монологів і оприявнюють негативне ставлення героїв до чужого і позитивне до свого;

4) важливими символами емігрантства постають мандри і зустрічі кола земляків у закритому просторі, який відчитується в метафорах.

Джерела та література:

1. Коннор В. Коли сформувалася нація? / В. Коннор // Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. / [Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 301–307.

2. Косач Ю. Лиха доля в Маракайбо: Новели / Ю. Косач. – К. : Видавництво ЦК ЛКСМУ “Молодь”, 1976. – 87 с.